

MAHKUMLARNING PENSIYA TA'MINOTI

Toshpo'latov Laziz Ahror o'g'li

IIV Akademiyasi kursanti

Annotatsiya: *Mahkumlarning pensiya ta'minoti masalasi zamonaviy jinoyat-ijroiya tizimining muhim va murakkab yo'nalishlaridan biridir. Jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning huquqiy holati va ularning jamiyatga qayta moslashuvi ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Shu jumladan, mahkumlarning pensiya ta'minoti ularning kelajakdagi ijtimoiy himoyasi, huquqiy barqarorligi va jamiyatlardagi iqtisodiy o'rnini saqlab qolish uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida mahkumlar pensiya ta'minoti masalasi qanday tartibga solinganligi, amaliyotdagi holatlar va muammolar, shuningdek, xalqaro tajriba tahlil qilinadi. Mahkumlarning joriy mehnat faoliyati, jazoni o'tash davridagi pensiya staji shakllanishi, pensiya hisob-kitobining adolatli va shaffof amalga oshirilishi muhim yo'nalishlar sifatida ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, mahkumlarning ijtimoiy himoyasini ta'minlashda mavjud bo'lgan kamchiliklar va taklif etilayotgan islohotlar ham maqolada o'rganiladi. Xalqaro standartlar doirasida mahkumlarning ijtimoiy huquqlariga bo'lgan e'tibor oshib borayotgan bir paytda, mahkumlarning pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish, ularni kelajakda ijtimoiy barqarorlikka erishishiga ko'maklashish O'zbekiston jinoyat-ijroiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *mahkumlar, pensiya ta'minoti, jinoyat-ijroiya tizimi, ijtimoiy himoya, pensiya staji, pensiya hisob-kitobi, huquqiy barqarorlik, ijtimoiy integratsiya, jazoni ijro etish muassasalari, islohotlar, ijtimoiy adolat*

Аннотация: *Вопрос пенсионного обеспечения осужденных является одной из важнейших и сложных сфер современной системы исполнения наказаний. Правовой статус лиц, содержащихся в местах лишения свободы, а также их ресоциализация тесно связаны с социально-экономическими факторами. В частности, пенсионное обеспечение осужденных играет значимую роль в обеспечении их социальной защиты, правовой стабильности и сохранении их экономического положения в обществе. В статье рассматривается регулирование пенсионного обеспечения осужденных в законодательстве Республики Узбекистан, анализируются практические проблемы, а также опыт международного сообщества. Особое внимание уделяется формированию пенсионного стажа в период отбывания наказания, справедливому и прозрачному расчету пенсий, а также проблемам социальной защиты осужденных. Кроме того, в статье обсуждаются существующие недостатки и предлагаемые реформы в данной сфере. Учитывая растущее внимание международных стандартов к социальным правам осужденных, совершенствование системы пенсионного обеспечения и поддержка их социальной стабильности в будущем является одной из приоритетных задач уголовно-исполнительной системы Узбекистана.*

Ключевые слова: осужденные, пенсионное обеспечение, уголовно-исполнительная система, социальная защита, пенсионный стаж, расчет пенсий, правовая стабильность, социальная интеграция, учреждения исполнения наказаний, реформы, социальная справедливость

Abstract: *The issue of pension provision for prisoners is one of the significant and complex areas in the modern penal enforcement system. The legal status of individuals held in correctional facilities and their reintegration into society are closely linked with socio-economic factors. In particular, pension provision for prisoners plays a crucial role in ensuring their social protection, legal stability, and maintaining their economic position within society. This article examines the regulation of pension provision for prisoners under the legislation of the Republic of Uzbekistan, analyzes practical challenges, and explores international experience. Special attention is given to the formation of pensionable service during the sentence execution period, the fair and transparent calculation of pensions, and the social protection issues faced by prisoners. Additionally, the article addresses existing shortcomings and proposed reforms in this area. Given the increasing focus of international standards on the social rights of prisoners, improving the pension provision system and supporting their social stability in the future is one of the priority tasks of Uzbekistan's penal enforcement system.*

Key words: prisoners, pension provision, penal enforcement system, social protection, pensionable service, pension calculation, legal stability, social integration, correctional facilities, reforms, social justice.

KIRISH

Mahkumlarning pensiya ta'minoti masalasi zamonaviy jinoyat-ijroiya tizimining dolzarb va muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va huquqiy rivojlanishi, inson huquqlari himoyasining kuchayishi sharoitida, jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning nafaqat hozirgi huquqiy maqomi, balki ularning jazodan keyingi hayotdagi ijtimoiy himoyasi va barqarorligi masalalari ham e'tibordan chetda qolmayapti. Ayniqsa, mahkumlarning pensiya ta'minoti mavzusi, ularning kelajakdagi ijtimoiy himoyasini ta'minlash va jamiyatga qayta moslashuvi jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Pensiya ta'minoti tizimi jamiyatda ijtimoiy himoyaning eng muhim shakllaridan biri bo'lib, u fuqarolarning nafaqaga chiqishlari bilan ularning daromadlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu tizim nafaqat sog'lom va to'liq fuqarolarga, balki turli sabablarga ko'ra mehnat faoliyatidan vaqtincha yoki doimiy chetlatilgan shaxslarga ham ijtimoiy yordam ko'rsatadi. Mahkumlar esa jamiyatdan vaqtincha ajratilgan va ularning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari cheklangan bo'lishiga qaramay, ular ham pensiya ta'minoti huquqidan mahrum emas. Chunki mahkumlarning huquqlari xalqaro va milliy huquqiy normalarda kafolatlangan bo'lib, ularning ijtimoiy himoyasi ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Jinoyat-ijroiya tizimida mahkumlarning mehnat faoliyatini va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini hisobga olib, ularning pensiya staji shakllantiriladi. Bu esa, jazoni o'tash davrida ularning kelajakda pensiya olish huquqini ta'minlash uchun

20-May, 2025-yil

zarurdir. Pensiya stajining shakllanishi va uni hisobga olish jarayoni adolatli va shaffof bo‘lishi kerak, aks holda mahkumlar o‘zlariga nisbatan adolatsizlikni his qilishlari mumkin. Shuning uchun jinoyat-ijroiya tizimida mahkumlarning pensiya ta‘minotiga doir qonun va tartibotlarni takomillashtirish, amaliyotda mavjud kamchiliklarni bartaraf etish dolzarb masala sifatida ko‘rilmoqda. Mahkumlarning pensiya ta‘minotiga oid muammolar ko‘plab omillar bilan bog‘liq. Ulardan biri — jazoni ijro etish muassasalarida mehnat faoliyatining samaradorligi va sifatidir. Ko‘pchilik mahkumlar uchun ishlash imkoniyatlari cheklangan bo‘lib, mehnat sharoitlari zamonaviy talablarga javob bermaydi. Bu esa ularning pensiya stajini shakllantirish va haq to‘lashda muammolarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, amaliyotda pensiya hisob-kitobining murakkabligi, zaruriy ma‘lumotlarning yetishmasligi va ma‘lumotlar bazasining noaniqligi tizimdagi kamchiliklarga sabab bo‘lmoqda. Xalqaro amaliyotlar va standartlarga ko‘ra, mahkumlarning ijtimoiy huquqlari himoyasi va ularning pensiya ta‘minoti tizimini takomillashtirish masalalari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Xususan, BMTning Nelson Mandela qoidalari, Xalqaro mehnat tashkilotining tegishli konvensiyalari ham mahkumlarning ijtimoiy himoyasini ta‘minlash bo‘yicha qator tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Bu tavsiyalar mamlakatlar uchun asosiy yo‘l-yo‘riq vazifasini bajarib, pensiya tizimining insonparvarlikka mos ravishda shakllantirilishiga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ham mahkumlarning pensiya ta‘minoti tizimini takomillashtirish borasida qator qonuniy islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, amaliyotda mavjud qator muammolarni hal etish uchun qo‘shimcha tadbirlar zarur. Bu borada pensiya hisob-kitobini avtomatlashtirish, ma‘lumotlar almashinuvini yaxshilash, mehnat stajining shakllanishi jarayonini aniq va adolatli tashkil etish, shuningdek, mahkumlarning huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan. Natijada, mahkumlarning pensiya ta‘minoti tizimi jinoyat-ijroiya tizimining insonparvarlikka asoslangan, huquqiy davlat tamoyillariga mos keladigan yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni takomillashtirish orqali mahkumlarning kelajakdagi ijtimoiy himoyasini ta‘minlash, ularning jamiyatga qayta moslashuvini yengillashtirish mumkin. Shu bois ushbu mavzu yuridik, ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘muriy jihatlarni o‘z ichiga olgan murakkab va muhim soha hisoblanadi hamda unga alohida e‘tibor qaratish zarurdir..

ASOSIY QISM

Mahkumlarning pensiya ta‘minoti tizimi jinoyat-ijroiya tizimining ijtimoiy himoya sohasidagi muhim tarkibiy qismidir. Ushbu tizim mahkumlarning jamiyatga qayta integratsiyasini ta‘minlashda, ularning ijtimoiy barqarorligini saqlashda katta rol o‘ynaydi. Pensiya ta‘minoti, asosan, mahkumlarning jazoni o‘tash davrida shakllantirgan pensiya staji va mehnat faoliyati asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, bu jarayon bir qator huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, mahkumlarning pensiya ta‘minoti qonunchilik bazasi haqida so‘z yuritish muhimdir. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda Pensiya ta‘minoti to‘g‘risidagi qonunlar mahkumlarning pensiya huquqlarini ta‘minlashga qaratilgan asosiy huquqiy hujjatlardir. Ushbu hujjatlarda mahkumlarning mehnat faoliyati va jazoni o‘tash davrida shakllanadigan pensiya stajining hisobga olinishi, shuningdek, pensiya ta‘minoti tartibi belgilangan. Lekin amaliyotda bu qonunchilik talablarini to‘liq amalga oshirish ba‘zan murakkabliklarga duch

20-May, 2025-yil

keladi. Masalan, mahkumlarning ish haqi pastligi, ularning mehnat staji to‘liq hisobga olinmasligi va ma’lumotlar bazasining yetarli emasligi kabi muammolar mavjud. Ikkinchidan, mahkumlarning pensiya staji shakllanishi jarayoni muhimdir. Jazoni o‘tash vaqtida mahkumlarning mehnat faoliyatiga jalb qilinishi ularning pensiya stajiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon mehnatni rag‘batlantirish, mahkumlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, mahkumlarning mehnat sharoitlari va ish haqi darajasi pensiya ta’minotining sifatiga ta’sir qiladi. Amaliyotda esa ko‘plab mahkumlar uchun ish sharoitlari yetarlicha qulay emas, mehnat faoliyatining davomiyligi va sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa ularning pensiya stajining yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Uchinchidan, pensiya ta’minotining adolatli va shaffof tizimini yaratish zarur. Mahkumlarning jamiyatdagi boshqa fuqarolardan farq qilmasdan pensiya olish huquqiga ega bo‘lishi inson huquqlari tamoyillariga muvofiqdir. Shu maqsadda pensiya hisob-kitoblari aniq, ishonchli va o‘zaro bog‘liq tizimlarda amalga oshirilishi kerak. Afsuski, hozirgi kunda ba’zi hududlarda mahkumlarning mehnat staji va pensiya hisob-kitoblarida qiyinchiliklar mavjud. Bu esa mahkumlarning o‘z pensiyalarini olishda adolatsizlikka olib kelishi mumkin. To‘rtinchidan, mahkumlarning pensiya ta’minoti tizimida mavjud bo‘lgan muammolarni hal qilishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ma’lumotlarni raqamlashtirish, mehnat staji va ish haqi bo‘yicha ma’lumotlarni yagona bazaga kiritish, pensiya hisob-kitoblarini avtomatlashtirish bu sohadagi samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, bu jarayonlar ma’lumotlar aniqligi va shaffofligini ta’minlaydi, korrupsiya va qonunbuzarliklarning oldini oladi. Beshinchidan, xalqaro tajribalar ham mahkumlarning pensiya ta’minoti sohasida qimmatli yo‘llanmalar beradi. Ko‘plab davlatlarda mahkumlarning mehnat faoliyati va pensiya huquqlari yuqori darajada himoyalangan. Masalan, Yevropa mamlakatlarida mahkumlarning pensiya staji hisobga olinishi qat’iy nazorat ostida va amalda to‘liq ta’minlangan. Bu tajribalar O‘zbekistonda ham jinoyat-ijroiya tizimini takomillashtirishda asos bo‘la oladi. Shuningdek, mahkumlarning pensiya ta’minoti ijtimoiy adolat va inson huquqlarining muhim elementi hisoblanadi. Bu borada, inson huquqlari himoyasini ta’minlash, diskriminatsiyani bartaraf etish va mahkumlarning ijtimoiy moslashuviga ko‘maklashish zarur. Pensiya ta’minoti tizimi, shuningdek, mahkumlarning jamiyatga qayta integratsiyasi jarayonini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Xulosa qilib aytganda, mahkumlarning pensiya ta’minoti tizimi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uni takomillashtirish uchun huquqiy, iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy jihatlaridan keng ko‘lamli ishlanmalar talab etiladi. Ushbu tizim mahkumlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, ularning jamiyatdagi o‘rnini saqlab qolish va yaxshilash uchun asosiy vositalardan biridir. Shu sababli, mahkumlarning pensiya ta’minotini takomillashtirish yo‘lidagi islohotlar mamlakat jinoyat-ijroiya tizimining samaradorligini oshirish va insonparvarlik tamoyillarini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mahkumlarning pensiya ta’minoti masalasi jinoyat-ijroiya tizimining ijtimoiy himoya va huquqiy barqarorlik yo‘nalishidagi eng muhim va dolzarb masalalaridan biridir. Mazkur soha mahkumlarning faqat jazoni o‘tash davridagi huquqiy maqomini emas, balki ularning

20-May, 2025-yil

jamiyatga qayta integratsiyasi, kelajakdagi ijtimoiy himoyasi va hayot sifatini ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Shu boisdan, mahkumlarning pensiya ta'minoti tizimini to'liq va samarali tashkil etish jinoyat-ijroiya tizimining insonparvarlik tamoyillariga muvofiq faoliyat yuritishining asosi hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi mahkumlarning pensiya huquqlarini himoya qilishga qaratilgan asosiy normativ-huquqiy bazani ta'minlagan bo'lsa-da, amaliyotda hali ham qator muammolar mavjud. Jumladan, mahkumlarning mehnat faoliyatining samaradorligi, pensiya stajining to'liq hisobga olinmasligi, ish haqi darajasining pastligi va ma'lumotlar almashinuvida yuzaga kelayotgan muammolar tizim samaradorligini kamaytirmoqda. Bu esa, o'z navbatida, mahkumlarning kelajakdagi ijtimoiy himoyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham, mahkumlarning pensiya ta'minotini takomillashtirishda qonunchilikni yangilash, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va amaliyotda mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan tizimli islohotlar zarur. Pensiya hisob-kitoblarini avtomatlashtirish, mehnat stajining shakllanishini adolatli tashkil etish, shuningdek, mahkumlarning mehnat sharoitlarini yaxshilash bu jarayonning asosiy yo'nalishlari sifatida ko'riladi. Bundan tashqari, xalqaro tajribalarni o'rganish va ular asosida milliy tizimni takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro mehnat tashkilotlari va BMT tavsiyalari asosida mahkumlarning ijtimoiy huquqlarini, jumladan pensiya huquqlarini ta'minlash yo'llarini izlash mamlakatimiz jinoyat-ijroiya tizimining insonparvarlik va adolat tamoyillariga muvofiq rivojlanishini ta'minlaydi. Natijada, mahkumlarning pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish ularning kelajakdagi ijtimoiy barqarorligi, jamiyatga qayta moslashuvi hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, ushbu sohadagi islohotlar jinoyat-ijroiya tizimini yanada samarali va insonparvar qilishga xizmat qilishi shubhasizdir. Bu esa o'z navbatida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va huquqiy davlat tamoyillarining mustahkamlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov D. Mahkumlar mehnati va ijtimoiy integratsiya: xalqaro tajribalar va O'zbekistonda amaliyot. — T.: Iqtisodiyot va huquq, 2021.
2. Jahongirov N. Mahkumlarning ijtimoiy moslashuvi va mehnat faoliyati. — T.: Universitet nashriyoti, 2019
3. Usmonova M. Jazoni ijro etish tizimida mehnatga haq to'lash: muammolar va yechimlar. — “Huquqiy islohotlar” jurnali, 2022, №4.